

CZINE MIHÁLY: MÓRICZ ZSIGMOND ÚTJA A FORRADALMAKIG

Bp. 1960. Magvető K. 612 l.

Amilyen örvendetes jelenség az a tervszerű és rendszeres munka, amellyel felszabadulás utáni irodalomtörténetírásunk feltérképezi irodalmunk történetének fehér foltjait, annyira aggasztó, hogy egyre kisebb egységekre tagolódik a kutatás eredményeinek közzététele. Olykor egy író egyik korszakának egyetlen epizódjáról is készülnek kismonográfiák. Tévedés ne essék, nem a kutatás mikroszkopikus részletességét tartjuk aggasztónak, hiszen ez teszi megbízhatókká a nagyvonalú összefoglaló értékeléseket. Az apró adatok szerénytelen megalomániáját, vagy beteges elefántiaízisát nézzük aggodalmaskodva, ahogyan lapalji jegyzetekből, appendixba illő közlésekből önálló — s bizony sokszor öncélú — művekké dagadnak: mintha már nem is a fától, hanem az erdőszéli, cserjés-tövi fűszálaktól nem látnák az erdőt kutatóink.

E jelenségektől megriadva, fokozott aggodalommal vizsgáltam meg Czine Mihály testes disszertációját, mely Móricz Zsigmond ifjúságát s első alkotó-korszakát tárgyalja. Jóllehet olykor az volt a benyomásom — különösen az első fejezetek olvastán —, hogy néha elmosódik a határ a főszövegbe kíváncsi és a jegyzetbe tartozó adalékok között, fokozódó örömmel tapasztaltam, hogy aggodalmam indokolatlan volt: Czine Mihály műve egészében nem véti el a tudományos közlés természetes arányait, műve szerkezetében anyagának súlya és mennyisége érvényesül. Ha lelkiismeretes hivatkozásaiból s a saját részletkutatásainak eredményeiből többet szorít jegyzetbe s az első fejezetekben tömörebben, nagyobb vonalat bátrabb kézzel húzza, rajzolja meg Móricz Zsigmond ifjúkorának fejlődésrajzát, az bizonyára hasznára vált volna művének. De Czine Mihály műve — Nagy Péter, Móricz Virág, Móricz Miklós, Vargha Kálmán kutatásai, illetve közlései után is — annyi és olyan újat tud mondani, hogy művének terjedelmét is indokoltnak találja az értékelő kritika.

Egyébként csupán aggasztó tapasztalatok tettek eleve bizalmatlanná Czine művével szemben, empirikus balsejtelmeim voltak, s

ezeztől eltekintve, legalább annyi öröme is fogadtam művét, — minden nagy haladó írónkkal foglalkozó monografikus feldolgozást, s különös örömmel a közelmúlt nagyjainak szentelt műveket. Mert bármily sürgető feladat egy marxista magyar irodalomtörténet megalkotása, ezt nem hátráltatják, hanem elősegítik az egyes korszakokkal, vagy egy-egy nagy íróval foglalkozó monográfiák. Első nekibuzdulásaink idején ugyanis beértük azzal, hogy az irodalomtörténeti kutatás által feltárt s idealista módon értelmezett jelenségeket átértékeljük, történelmi materialista szemléletre áthangoltuk s háttérbe szorult annak tudata, hogy a marxista irodalomtudományunk csak egyik feladata az, hogy ismert tényekre alkalmazza rendező-elveit, de ennél sokkal fontosabb, hogy biztos módszerével, mélyebbre ásva elődeinél, új tényeket tárjon fel, új szintézisek számára vessen alapot. S ez a feladat különösen az olyan területeken hozhat jelentős eredményeket, melyeket a polgári tudomány elkerült, tehetetlenségét ál-objektivitásba burkolva, a közelmúlt és a jelen irodalmának feldolgozása terén, amely pedig a mi kutatásaink legfontosabb terepe.

Móricz Zsigmond nem csupán korában betöltött irodalomtörténeti szerepe okán érdemli meg a vele való beható foglalkozást, nemis csak hatalmas tehetsége s néhány klasszikussá vált műve miatt, hanem elsősorban mint mai irodalmi fejlődésünk előkészítője és egyik legfontosabb példamutatója. Felszabadulás utáni irodalmunk pozitív eredményeit latolgatva, a helyes felismerés frappirozó erejével hatott rám Koczás Sándornak az a megjegyzése, hogy felszabadulás utáni fejlődésünk egyik jele irodalmunkban az, hogy a líra elvesztette múltbéli egyeduralmát s új súlypontja a széppróza terén képződik. Valóban így van s hogy nem véletlenül alakul így a helyzet, azt a szovjet irodalom — nagyobb időegységben is áttekinthető — fejlődése is igazolja. E jelenség okainak kifejtése nem tartozik ezúttal rám, csupán mint tényét szögezem le annak bizonyításául, hogy a közelmúlt irodalmának

prózaírodalma miért érdemel olyan megkülönböztetett figyelmet. (Még csak annyit erről, hogy az sem véletlen, hogy Ady szépprózája is csak a felszabadulás után került az érdeklődés homlokterébe, jóllehet értékeit Schöppflin Aladár és Földessy Gyula már régen felismerték.)

Czine Mihály tárgyválasztása tehát helyes volt: értekezésének tárgya nemcsak jelentős, de időszerű is. — Móríc Zsigmond emberi és írói fejlődésének feltárása fényt vet mai irodalmunk útjára is. A méltó tárgy feldolgozásához Czine Mihály illő filológiai áhítattal fogott hozzá. Az elérhető tényanyag feltárását tartotta elsődleges feladatának s hogy ezen a téren milyen alapos munkát végzett, azt elsősorban az bizonyítja, hogy Móríc Virág irodalmi ihletésű emlékezései és Móríc Miklós elsődleges forrás-értékű, de tudós-mód feldolgozott monográfiája után is tudott adatszerű újdonságokkal szolgálni. Célja mégsem az volt, hogy részletes életrajzi monográfiát alkosson, hanem hogy értelmezze és értékelje Móríc életművét.

Ez nem kis feladat, hiszen Czine munkájának olyan előzményei voltak, mint Nagy Péter monográfiája, Király István és Révai József Móríc-értékelései. A bírálót elsősorban az érdekelte, hogyan viszonylik Czine műve az alig néhány éve megjelent, úttörő jelentőségű Nagy Péter Móríc-monográfiához. A kérdés tisztázásában Czine nem segít, a monográfia főszövegében utal ugyan néhányszor Nagy Péter munkájára, de ilyenkor legfeljebb egyetértését fejezi ki, vagy — egyetlen esetben — némi hangsúlymódosításról beszél.

Ezt azért kell itt megemlítenem, mert ez már Czine módszerének jellemzéséhez tartozik. Czine nem vitatkozik. Aki hivatkozásaiból szeretne tájékozódni afelől, mi a véleménye Benedek Marcell, Németh László, vagy Féja Géza Móríc-értelmezéséről, arra a megállapításra kell jutnia, hogy Czine nyilván egyetért mindjűkkel szinte mindenben, Szerb Antalról nem is Móríc Zsigmondal kapcsolatban emlékezik meg és Farkas Gyula vagy Pintér Jenő neve elő sem fordul munkájában. Persze, aki ismeri a Móríc-irodalmat, az lépten-nyomon felfedezi, hol s hogyan módosítja Czine elődei Móríc-ábrázolását, hol buvik meg a látszólag hűvös ténymegállapítások megett a polémia, de ez szinte soha nem válik nyílt vitává. Czine nyilván úgy döntött, hogy elsődleges feladata az ábrázolás és az értékelés és nem a polémia s ha a kérdést amúgy általánosságban vetjük fel, mint módszertani kérdést, akkor nagyon sok érv szól amellett, hogy a monográfia író, aki egységes képet akart nyújtani az ábrázolta íróról, ne bontsa meg képe egységét polémiaikkal. De ha a kérdést irodalomtörténetírásunk és irodalmi életünk mai helyzetéből kiindulva vizsgáljuk, aligha

érthetünk egyet Czine módszerével. Túlságosan elevenen élnek még a közelmúlt vitátható, vagy egészségünk elvetendő nézetei ahhoz, hogy szó nélkül elmehecssünk mellettük, hogy nyíltan ne szembesítsük a tényekkel a hamis, vagy jóhiszeműen téves nézeteket, hogy rá ne mutassunk arra, hogy az idealista irodalomfelfogás és a sematikus-vulgáris felfogás okozta torzításokkal csak a mi módszerünk tud sikerrel leszámolni. Nem az a baj, hogy Czine az ábrázolást tekintette elsődleges feladatának, hanem az, hogy a vitát teljesen elejtette. Ha másként nem, egy előszóban, vagy jegyzeti élen módja lett volna rámutatni arra, hogy hol fordul szembe elődei munkásságának eredményeivel.

Előzetes aggodalmaskodásokat és módszertani kétségeimet azért tartottam szükségesnek előrebocsátani, hogy magam se bontsam meg Czine művének értékelését azzal, hogy minden részletnél külön-külön mutassak rá a tömöríthető részletekre, vagy az elmulasztott polémia-lehetőségekre.

Czine Mihály munkájának elsőként említendő érdeme Móríc Zsigmond életrajzi adatainak minden elődjénél részletesebb, pontosabb összegyűjtése, illetve egységbefogása, összegezése és a finom elemző munka, mellyel az életrajzi adatokat az életmű kialakulása szempontjából értékeli. Czine kutatásai alapján eloszlanak a Móríc származásához fűződő illúziók s helyüket Móríc társadalmi kiindulása foglalja el: „nem igazi paraszti környezetben lát napvilágot Móríc Zsigmond; s nem is paraszt gyermekként nő fel. De ... közel a parasztsághoz, mindig szegény emberek között és viszonylagos szegénységben. Papok, kisértelmiségiek között kanyarog az útja; ebből a környezetből hozza első kulturális élményeit és szemlélete gyökereit ... Gondolatai ... jórészt innen gyökereztek, e vagyonilag legsőbb szintű, de szellemileg még a legmagasabbakkal is versengő kultúrtértegből. Szociális és demokratikus érzékenysége innen viszi a parasztság-hoz; s növeli az egész nemzet írójává.” Nem kevésbé jelentős Móríc diákkorának feltárása sem. Ahogy kiemelte Mórícot a származástani kategóriákból a társadalmi kategóriákba, ugyanígy válik objektívabbá tanuló éveinek, a nagymúltú, nagyhatású iskolák hatásának értékelése, melyek egy-egy szubjektív emlékező vallomás hatására alakultak-torzultak a köztudatban. Czine józan értékelése a legfontosabbat ragadja meg. Debrecenben és Patakon azt a „kollégiumi negyvennyolcasságot”, „értelmiségi negyvennyolcasságot”, melyben a történelmi illúziók, a sovén indulatok, aulikus eltévelyedések ellenére is ott őrződik valami a társadalmi haladás, a nemzeti függetlenség és az európaiság igényéből, s melybe beleszűrődik valami a „paraszt negyvennyolcasság” agrár-

szocialista indulataiból, Kisújszálláson, a porvárosban azt a termékeny, eszmélkedő, a valóság felé forduló magányt, melyben olyan jelentős része volt nehány nagyműveltségű, eleven kulturális érdeklődésű, de már ifjan kiábrándult, öregesen konzervatív inspirátorának. Különösen mélyre hatol Móricz Zsigmond formálódó jellemének örvényébe teológusi pályafutásának és a protestantizmushoz való viszonyának elemzése során. Czine értelmezésének két fókusza van, egyfelől felismeri, hogy Móricz Zsigmondot nem valami anyagi kényszer vitte a teológusi pályára, hanem azok a protestantizmusról alkotott illúziók, melyek összetalálkoztak a magáravallalt messiánisztikus-profetikus-népvezéri becsapással, másfelől kimutatja, hogy a megürült protestantizmusból való kiábrándulása korántsem jelenti azt, hogy valaha is teljesen el tudott volna szakadni a protestantizmus történelmi örökségétől, annak legjobb hagyományaitól, s a biblikus-zsoltáros-predikatori irodalmi hagyománytól. — Lépésről-lépésre követve Czine Móricz-fejlődésrajzát, még számos olyan tényekre támaszkodó, egyéni kutatásain alapuló újszerű értelmezését mutathatnám ki, melyek elmozdítják, vagy árnyalják a hagyományos Móricz-portrét, de azt hiszem ennyi is elég a Móricz-irodalom ismerőinek, hogy felismerjék, a szerző aprólékos filológiai gondosságának eredménye nem mennyiségi többlet, hogy a szerzőt nem valamiféle pozitívista igény vezette kutatásaiban, hanem az a felismerés, hogy az új értékelés hitelének fundamentuma a szélesebbkörű anyagismeret.

Másik nagy érdeme Czine monográfiájának, hogy — dicséretesen eltérve kortársai többségétől — hősté valóságos arányaiban, valóságos helyén kísérli meg ábrázolni: világirodalmi távlatban, irányzatok harcában, műfaji problémák sűrűjében. Három nagy fogódzója van művének. Az egyik az a felismerés, hogy a parasztábrázolásnak, mint írói feladatnak más a nyugat-európai és más a kelet-európai útja — a polgárosodás kétféle kialakulása következtében —, s hogy a magyar irodalmon belül is két úton járnak az írók. Czine kimutatja, hogy a Jókai—Mikszáth — Gárdonyi — Tömörkény-vonulat káprázatában hogyan veszti el az irodalmi köztudat Eötvös, Gyulai, Tolnai, Petelei, Thury parasztábrázolási kísérleteit szeme elől. Ez azért különösen fontos és elgondolkoztató, mert innen érthető, hogy Móricz Zsigmondot sem ez utóbbiak terelték a realista parasztábrázolás útjára, hanem első-sorban élményei és ösztönző világirodalmi példák. A másik ilyen szilárd beméresi pontja Czine munkájának az a fejezet, melyben Móricz és a naturalizmus viszonyát elemzi. Nagy Péter Móricz-monográfiájának etéren ma is iránymutató gondolatmenetéből

indult ki, de gyümölcsöztetve az azóta lefolyt realizmus-viták eredményeit s széles körben tájékozódva a naturalista irodalomban magában (örvendetes módon nemcsak a nyugatban, hanem az orosz irodalomban és a köröttünk élő népek irodalmában is!), a naturalizmus kibontakozásának egy elődeinél sokkal tágabb és differenciáltabb képébe helyezte Móricz vonzódását a naturalizmus-hoz s elváltását tőle. Éppen ennek a sokrétűbb elemzésnek köszönhető, hogy még Móricz erotikus-naturalizmusát is ki tudja emelni a naturalista irodalom átlag-tendenciájának vonalából, hogy meg tudja mutatni, hogyan és miért marad ment Móricz naturalista korában is a determinizmustól, milyen mértéket tart a külsőeszes miliórajz és a bensőséges realista ábrázolás terén s miként őrzi meg írásművészetét az elepikátlanodástól. A harmadik szilárd pontja Móricz-elemzésének az a gondolatmenet, mellyel a „Hét krajcár” elemzése során, elődök és kortársak között úgy jelöli meg Móricz helyét, mint aki a megújódás harcosa- és hitvallójaként, a modernség és magyarság konstruált ellentétét feloldva, elfordulva a stilromantika, a formabontó kísérletek kínálkozó megoldásaitól, „klasszikus elbeszélő modorban” lép színre s igazolja, hogy „a klasszikus formák újra fogalmazhatók és új tartalommal megtölthetők; az új a hagyományosba ágyazva a legéletképesebb, és a jól értelmezett egyszerűség igazi nagyvonalúságot adhat.” Ha ezt a megállapítást egybevetjük azzal, amit a naturalizmusról szólván az epikus rend megtartásáról állapított meg, joggal támad az a benyomásunk, hogy a műfaji-műformai kérdések tüzetesebb vizsgálata reálisabb alapot vehetne a modernizmus körüli vitának, az izmusok bírálatának is.

Egy ilyen részletekbe hatoló monográfia íróját mindig az a veszély fenyegeti, hogy íróját a rövidlátók nagyítóján keresztül szemléli s különösen nagy a veszély, ha a vizsgálat tárgya a magyar irodalom haladó szárnyának olyan jelentős és rokonszenves hőse, mint Móricz Zsigmond volt. Czinét ettől a veszélytől nemcsak világirodalmi távlatokra irányuló szemlélete menti meg, hanem az a világos felismerése, hogy e kor írójának útját nemcsak az író hite, derék indulata határozza meg, hanem elméleti tisztánlátása. Czine bármily rokonszennvel kísérő nyomon Móricz Zsigmond írói és emberi útját, nem véti szeme elől sohasem, hogy ez a tisztánlátás hiányzik Móricznál, hogy az eszmei letisztulásig sohasem jut el, hogy nem tud Gorkij társadalomábrázolásáig eljutni. Ez azért jelentős, mivel az utóbbi időben nemegyszer vélik el szemük elől fiatal kritikussaink irodalmi jelenségek megítélésekor az alapvető szempontokat s nem a fejlődés főirányához mérik a vizsgált jelenséget. Századunk iro-

dalmának karakterisztikumához tartozik az eszmei tudatosság, ez tette központi kérdéssé a művészi megformálás terén a szerkezetet és a stiláris szabotosságot.

Azt hiszem, hogy az eddigiek során Czine művének legjelentősebb erőnyeit sikerült jeleznem. Csak a teljesség kedvéért, s mondanivalómat még szűkebbre szorítva, néhány kérdésre mégis kitérnék. Az egyik kérdés Czine tanulmányának horizontja. Mikor irodalomtudományunk rátért a marxista-leninista irodalomtudomány útjára, elsődleges feladatának azt tekintette, hogy irodalmunk fejlődésének főirányát rajzolja meg s elsősorban a legfontosabb, irányjelző, korszaknyitó nagy alkotók életművével foglalkozzék. A kezdeti időkben ez volt az egyedül helyes út, de hovatovább nem érhetjük be ezzel, ha nem akarjuk, hogy irodalmunk története sematizálódjék, árnyalatlan, csak fehéret-feketét érzékelő szimplifikálásba vesszék. Czine dolgozata nemcsak azért örvendetes, mert Móricz fejlődésének tárgyalat korszakát Ady-központúan rajzolta meg, hanem azért is, mivel gondoskodik a kép plaszticitásáról s művében olyan nevek kerülnek érdemben elő, mint a méltatlanul feledett Biró Lajos, Baksay Sándor, Barta Lajos, Cholnoky Viktor, Csáth Géza, Elek Artúr, Ignótus, Iványi Ödön, Kabos Ede, Kóbor Tamás, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Oláh Gábor, Petelei István, Révész Béla, Szeremley Barna, Szilágyi Géza s mások neve. A másik ilyen kérdés Czine tanulmányának intenzív teljessége. Itt elsősorban arra a gondosságra utalok, amellyel Czine Móricz népköltési gyűjtő-munkájából kiindulva eljut a folklór művészi felhasználásának lehetőségeiig, másrészt arra a figyelemre, mellyel Móricz életművének legelhanyagoltabb területét, Móricz drámaíró művészetének elvi kérdéseit kíséri. Még Nagy Péter kitérő Móricz monográfiája is mellékes kérdésként kezelte Móricz drámaíró művészetét: Czine pusztán azzal, hogy egybeveti Móricz első drámai kísérleteit a korabeli magyar drámai természéssel s köré vázolja a drámaírás nemzetközi horizontját, meggyőző arról, hogy Móricz drámai kísérletei statikus részei életművének. Harmadikul hadd említsem meg Czine tanulmányának stílusát. Ebben az értekező prózában a

problémalátó kutató érzékenysége, a töprengve haladó ember óvatos puritanizmusa és a tárgyát szerető fiatal szerző lelkesedéssel patosza ötvöződik vonzó stílus-egységbe. Ma már nincs a tudománynak olyan szava, mely csak a szakmabeliek szűk köre érdeklődésére számíthat, ezért fokozott jelentősége van az értekező próza igényességének, vonzó szugesztivitásának.

Ha emelhetünk lényegi kifogást Czine tanulmánya ellen, ez irodalomelméleti apparátusának szegényessége. Mintha a naturalizmusról szóló hatalmas irodalomelméleti szakirodalomról nem tudna, mintha a folklór és az irodalom összefüggésének kérdéséről nem szólna könyvtárnyi szakmunka, mintha a műformáknak nem lenne irodalom-elmélete, úgy írta meg művét, — dokumentációkra, néhány fordításra, tágabb világirodalmi tájékozottságú magyar szerzőkre hivatkozik csupán. Ez akkor sem helyes, ha olykor — koncendálok: nem is kevés — a maga kínján is megéli a járható utat, ha fel is ismeri a problémákat. Műve elkerülhetetlenül egyetemi segédkönyvvé válik, fiatal tudósnevezédek forgatják majd módszertani érdeklődéssel s félő, hogy ezek műve e hiányosságából erényt csinálnak s eleve lemondanak a szélesebbkörű irodalomelméleti tájékozódásról. Nagyonis tisztában vagyok azzal, hogy ez a hiányosság nem csak Czine művének sajátja s nem lenne nehéz feladat e hiányosság reális okaira rámutatnom. De bármennyire is tudnám mentegetni Czine nemzedékének sajátos fejlődésével ezt a hibát, ehelyett inkább azt mondom: egy ilyen rangú munka szerzőjének nem szabad beleenyugodnia abba, hogy mindörökké lemondjon — kényszerűen — a nemzetközi szakirodalom beható megismeréséről, az azzal való kritikai foglalkozásról. Provinciális jelenség ez s nem szolgálja tudományunk dicsőségét, nem egyeztethető a tudós nevelői feladatával. Iránytű nélkül is lehet navigálni, de az nem erény, hanem szomorú kényszer. Czine tanulmánya méltó bemutatkozása egy fiatal tudósnak s munkáját letéve első gondolatom az volt: mikorra várhatjuk műve folytatását, Móricz Zsigmond életművének teljes felmérését.

Bóka László

MAGYAR ARS POETICA

Szerkesztette és az előszót írta: Pándi Pál. Bp. 1960. Magvető K. 294 l.

A magyar művelődés legnagyobb alakjai sohasem engedhették meg maguknak, mint nyugati kortársaik, hogy a művészeteknek és az irodalomnak csak mesterségbeli, alko-

tási problémáival foglalkozzanak. Nagy költőink mindig szemben találták magukat a magyar valóság kínzó, szinte megalázó súlyos gondjaival.